

УДК 911.3

Циганок Марина Леонідівна

Київський національний університет імені
Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
e-mail: ml.tsyganok@gmail.com

Смирнов Ігор Георгійович,
доктор географічних наук, професор

Київський національний університет імені
Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
e-mail: smyrnov_ig@ukr.net

***ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИХ
КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ***

Метою статті є розкриття географічних особливостей процесу транспортно-логістичної кластеризації в Україні в контексті євроінтеграційних процесів.

Методика. Застосована методика виділення транспортно-логістичних кластерів (ТЛК) в країнах Європи на основі взаємодії портових, прикордонних та регіональних кластерів.

Результати. Виконано аналіз типів ТЛК, які можливо створити в Україні на даний час та на перспективу. Запропоновано схему спеціалізації та розміщення портових, прикордонних та регіональних ТЛК.

Наукова новизна полягає в розкритті географічних особливостей процесу транспортно-логістичної кластеризації України в контексті євроінтеграційних процесів та чинників, які на них впливають.

Практична значимість. Визначення географічних особливостей створення ТЛК в Україні сприятиме швидшому її входженню до європейського і світового транспортно-логістичного простору.

Ключові слова: транспортно-логістичний кластер, транспортно-логістична система, єврологістика, кластеризація, євроінтеграція.

УДК 911.3

Цыганок Марина Леонидовна

Киевский национальный университет
имени Тараса Шевченка, г. Киев, Украина,
e-mail: ml.tsyganok@gmail.com

Смирнов Игорь Георгиевич,
доктор географических наук,
профессор

Киевский национальный университет
имени Тараса Шевченка, г. Киев, Украина,
e-mail:smirnov_ig@ukr.net

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТРАНСПОРТНО- ЛОГИСТИЧЕСКИХ КЛАСТЕРОВ В УКРАИНЕ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Целью статьи является раскрытие географических особенностей процесса транспортно-логистической кластеризации в Украине в контексте евроинтеграционных процессов.

Методика. Применена методика выделения транспортно-логистических кластеров (ТЛК) в странах Европы на основе взаимодействия портовых, пограничных и региональных кластеров.

Результаты. Выполнен анализ типов ТЛК, которые можно создать в Украине в настоящее время и на перспективу. Предложена схема специализации и размещения портовых, пограничных и региональных ТЛК.

Научная новизна заключается в раскрытии географических особенностей процесса транспортно-логистической кластеризации Украины в контексте евроинтеграционных процессов и факторов, которые на них влияют.

Практическая значимость. Определение географических особенностей создания ТЛК в Украине будет способствовать более быстрому ее вхождению в европейское и мировое транспортно-логистического пространства.

Ключевые слова: транспортно-логистический кластер, транспортно-логистическая система, еврологістика, еврокластеры, кластеризація, євроінтеграція.

UDC 911.3

Tsyhanok Maryna Leonidivna

Taras Shevchenko National University of
Kyiv, Kyiv, Ukraine,
e-mail: ml.tsyganok@gmail.com

Smyrnov Ihor Heorhiyovych,
Doctor of Geographical Sciences, Professor

Taras Shevchenko National University of
Kyiv, Kyiv, Ukraine
e-mail:smirnov_ig@ukr.net

GEOGRAPHIC FEATURES OF TRANSPORT AND LOGISTIC CLUSTERS OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE EUROINTEGRATION PROCESSES

The aim of the article is to disclose the geographical features of the transport and logistic clusterization in Ukraine in the context of the eurointegration processes.

Methodology. The method of allocation transportation and logistics clusters (TLC) in Europe based on the interaction of port, border and regional clusters has been applied.

Results. The types of TLC, which may be created in Ukraine at present and for the future, are analyzed. The scheme of specialization and allocation of port, border and regional TLC is suggested.

Scientific novelty consists in revealing the geographical features of the process of transport and logistics clusterization in Ukraine in the context of eurointegration processes and factors that affect them.

The practical significance. The definition of geographical features of the creation of the TLC in Ukraine will facilitate rapid joining Ukraine to the European and world transport and logistics space.

Keywords: transport and logistics cluster, transport and logistics system, eurologistics, euroclusters, clusterization, eurointegration.

Постановка та актуальність проблеми. Вивчення географії транспортно-логістичних кластерів (ТЛК), як одних з головних складових транспортно-логістичної системи (ТЛС) є дуже важливим в контексті євроінтеграції України. У зв'язку з цим, в даній роботі визначаються ключові характеристики ТЛК України, розкриваються особливості їх розвитку, визначаються чинники, що впливають на їх географію. Особливо актуальним є висвітлення особливостей українсько-європейських транспортно-логістичних зв'язків на даному етапі, оскільки в сучасних геополітичних та соціально-економічних умовах розвиток ТЛС в Україні відбувається не завжди з ефективним теоретичним та практичним обґрунтуванням. Саме тому у даній роботі також робиться спроба виявлення проблем та перспектив розвитку та розміщення ТЛК в Україні. Актуальність даного дослідження географії ТЛК обумовлена важливістю інтеграції ТЛС України до системи єврологістики. У зв'язку з чим є необхідним визначення ефективності планування розміщення та подальшої перспективи використання ТЛС та ТЛК, а саме підняття їх до європейського рівня, що в майбутньому забезпечить швидку та ефективну економічну інтеграцію України до Європейського Союзу (ЄС).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями ТЛК займалися як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, а саме: У. Айзард, Т. Андерсон, Е. Бергман, О. Ланге, Р. Д. Л'юїс, Ф. Маккен, П. Массе, Ф. Найт, І. С. Пальма, М. Портер, В. Сергеев, О. Солвелл, Е. Фезер, М. Енрайт, С. Ямморіно, П.Л. Віденський, В.Г. Галабурда, Б.М. Лапідус, Ф.Д. Лівшиць, М. О. Кизим, О. М. Тищенко, С. І. Грищенко, Н.В. Попова, І.Г. Смирнов та інші.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає у характеристиці ТЛК України в контексті її євроінтеграції, розкритті особливостей їх розвитку, визначенні чинників, що впливають на

географію ТЛК. У зв'язку з метою вирішуються такі завдання: охарактеризувати передумови та чинники розвитку ТЛК, розкрити напрямки транспортно-логістичної стратегії країн ЄС та їх взаємодію з Україною, охарактеризувати сучасний стан розвитку ТЛК в Україні, визначити проблеми та перспективи розвитку ТЛК в Україні в контексті її євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Насамперед необхідно відмітити, що поняття кластера було введено в суспільно-географічну теорію Майклом Портером: «Кластер – це сконцентрована за географічною ознакою група взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій у певних галузях, що конкурують, але разом з тим ведуть спільну роботу» [7]. За думкою професора Смирнова І.Г. територію ТЛК можна визначити як адміністративно-територіальну одиницю чи сукупність суміжних адміністративно-територіальних одиниць, наприклад, це може бути місто чи міська агломерація [10].

Транспортна логістика набуває виключно важливого значення в сучасних умовах глобалізації світового господарства. Особливо значних успіхів у координації транспортно-логістичної стратегії досягли країни ЄС [6]. У даний час в Європейській мережі ТЛК виділяють 25 первинних (primary) і близько 60 вторинних (secondary) ТЛК [15]. З розширенням ЄС на схід, Україна все більше опиняється в зоні його економічного і геополітичного тяжіння [1]. Основні трансконтинентальні комунікаційні мости між Західною Європою та Азіатсько-Тихоокеанським регіоном проходять через територію України та Чорноморський регіон. До них можна віднести пан'європейські транспортні коридори (ПЕК) № 3, № 5, № 7, № 9 та трансконтинентальні транспортні коридори (ТКТК) «Коридор Балтика – Чорне море», «TRASECA», «Коридор Європа – Азія», «Коридор ЧЕС (Чорноморське економічне співтовариство)» [5].

На інтеграцію України в Європейську ТЛС орієнтують такі державні документи, як «Комплексна програма утвердження України як транзитної держави» (2001 р.), «Концепція розвитку транспортно-дорожнього комплексу України на середньостроковий період і до 2020 року» (2001 р.), «Стратегія розвитку інфраструктури морських портів» (липень 2013 р.), а також «Програма формування мережі логістичних центрів в системі міжнародних транспортних коридорів України», що нині розробляється [9]. Проте ТЛС України все ще не відповідає стандартам і вимогам ЄС і відзначається суттєвим відставанням щодо інфраструктури, обладнання і норм [8].

На погляд Соколової О. Є., структура ТЛС України (рис. 1) повинна складатися з п'яти рівнів логістичної взаємодії, а саме: 1 рівень: взаємодія об'єктів транспортно-логістичної інфраструктури (термінальні та вантажні комплекси, складські господарства, підприємства різних видів транспорту та транспортно-логістичного сервісу тощо); 2 рівень: транспортно-

логістичні центри (ТЛЦ) місцевого, регіонального та міжнародного призначення; 3 рівень: регіональні ТЛС; 4 рівень: ТЛК; 5 рівень: інтегрована ТЛС України (підсистема економічної системи країни та міжнародних ТЛС) [11].

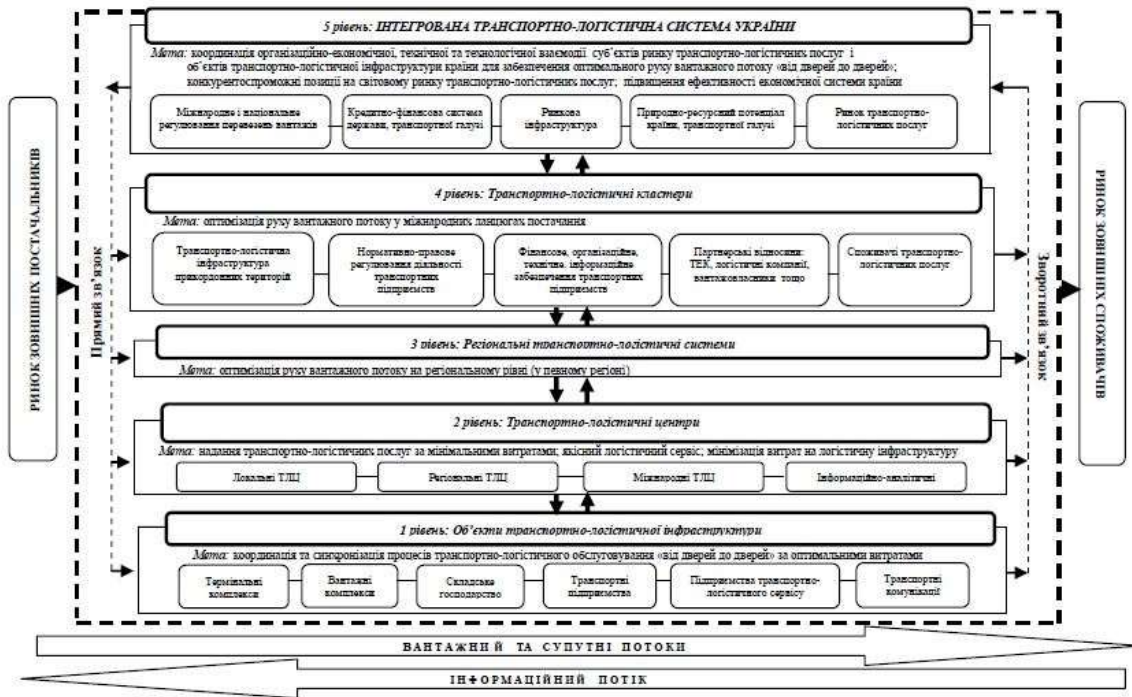

Рис. 1. Структура ТЛС України [11]

Загалом ТЛК можна поділити на три категорії: 1) портові; 2) прикордонні; 3) територіальні (регіональні). Прикордонні і регіональні ТЛК можна об'єднати у категорію внутрішньоконтинентальних ТЛК [16].

Що стосується розвитку прикордонних ТЛК, то відповідно до п. 6 розпорядження КМУ від 10.09.08 № 1214-р Мінрегіонбуд спільно з Національною академією наук України розробили проект «Національної стратегії створення і ведення транскордонних кластерів» з метою здійснення державної регіональної політики у транскордонних регіонах. Базовим регіоном для його здійснення стане Закарпаття, тому у подальшому цей кластер може стати складовою кластерних мереж, що функціонуватимуть між Україною та ЄС. В перспективі Україна може виступити ініціатором створення не лише транспортно-логістичного, але і низки інших транскордонних кластерів [2].

Перспективними і необхідними є створення ТЛК на території і інших прикордонних регіонів. Наприклад, на території Харківської області, існує реальна потреба у створенні великого міжрегіонального ТЛК. Стратегічне положення як транскордонного з Росією регіону, де розподіляються потоки Європа – Азія, Північ – Південь, високий рівень розвитку промислово-індустріального комплексу, розвинена мережа транспортних комунікацій, виділяють Харківську область серед інших областей країни як регіон дуже перспективний для формування ТЛК по обслуговуванню транзитних транспортних потоків. Підставою для створення тут ТЛК стала

прийнята «Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року» [13]. Також з метою посилення конкурентоспроможності України слід створити ряд портових ТЛК відповідно до географічного розташування, а саме Центрально-Чорноморський кластер (Одеса, Іллічівськ, Білгород-Дністровський, Южне, Миколаїв, Херсон), Дунайський кластер (Рені, Ізмаїл, Кілія), Кримський кластер (Євпаторія, Севастополь, Ялта, Феодосія, Керч), Азовський кластер (Маріуполь, Бердянськ) [12]. Одеська область вже має позитивний досвід щодо створення кластерів. Так, наприклад, на базі Одеського морського торговельного порту створено ТЛК (відповідне рішення 26 серпня 2011 р. ухвалила Одеська обласна рада) [14]. На жаль, на сьогоднішній день, створення та розвиток Кримського та Азовського ТЛК ускладнюється та перебуває під загрозою, у зв'язку з російською анексією Криму та складною геополітичною ситуацією на сході України.

Також на території України можливим є створення в перспективі низки територіальних (регіональних) ТЛК вздовж ПЄК № 3, 5, 9 та ТКТК Гданськ-Одеса, а саме: Київського, Вінницького, Хмельницького, Дніпропетровського, Черкаського, Донецького та низка менших – Ківерці, Рівне, Козятин, Шепетівка, Жмеринка та ін. [16].

На функціонування й розміщення елементів ТЛС та ТЛК, зокрема, мають вплив безліч чинників, тобто сукупність аргументів (причин), що зумовлюють вибір локалізації структурних елементів ТЛС та впливають на показники їх роботи [3]. Мережа ТЛК України формується залежно від економіко-географічних, соціальних та інших чинників на основі досить вигідного транспортного і транзитного положення. Можна виділити наступні головні та другорядні чинники, що впливають на формування ТЛК в Україні (рис. 2) [2].

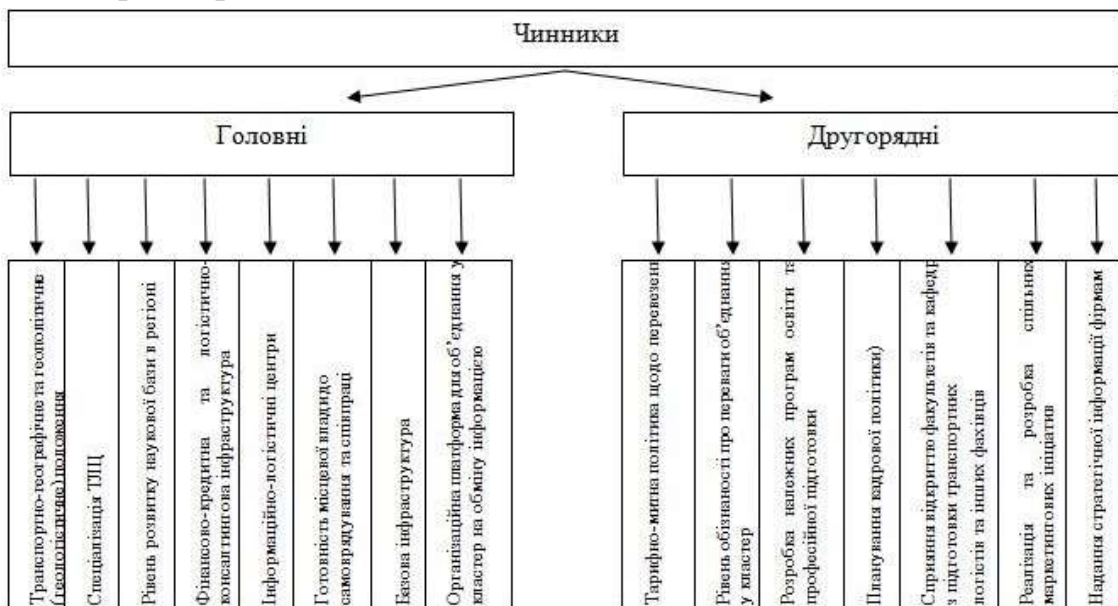

Рис. 2. Чинники, що впливають на формування ТЛК в Україні, (автор розробка за [2])

Серед основних проблем, які пропонується вирішувати, учасники українського транспортно-логістичного ринку виділяють наступні: зношеність основних фондів, недостатній розвиток транспортної інфраструктури, відсутність ефективних методів пропуску вантажів, бюрократія, відсутність сучасних, оперативних інформаційних комп'ютерних технологій і систем, нестача кредитно-фінансових ресурсів [2].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Найбільш ефективним напрямком розвитку транспортного сектору України є створення ефективно діючої мережі ТЛК, а на їх основі – інтегрованої багатопрофільної та багатофункціональної ТЛС, яка б забезпечувала взаємодію всіх учасників транспортно-логістичного процесу в організаційно-економічному, технічному, технологічному та інформаційному аспектах, у тому числі на європейському та світовому ринках транспортно-логістичних послуг. Усе це зумовлює актуальність дослідження проблеми реалізації транзитного потенціалу України в умовах єврологістики та створення низки прикордонних, портових та територіальних (регіональних) ТЛК. Оскільки на сучасному етапі євроінтеграція та єврокластеризація є основними пріоритетами державної політики України, тому необхідним є застосування низки методів зі стандартизації ТЛС України та створення мережі ТЛК. Проте існує низка проблем, що гальмують інтеграцію ТЛС України до ТЛС ЄС. Варто підкреслити, що євроінтеграція та єврокластеризація ТЛС України не мають обмежуватися лише адаптацією ТЛС країни до вимог та стандартів ЄС, необхідним є застосування методичних підходів до ефективної організації управління розвитком ТЛК як сучасної форми територіальної організації елементів ТЛС. Подальший розвиток процесів транспортно-логістичної кластеризації Європейської ТЛС та її географічне розширення на схід, без сумніву, повинно охопити Україну. Саме тому необхідним є створення насамперед прикордонних ТЛК (Ужгород, Чоп, Львів, Харків, Ковель тощо); портових ТЛК (Одеса, Іллічівськ, Южне, Миколаїв, Херсон, Запоріжжя, Севастополь, Ялта, Феодосія, Керч, Маріуполь, Бердянськ) та звичайно ж потужних регіональних (Київ, Донецьк, Дніпропетровськ) та низки менших вздовж ПЄК та ТКТК, що проходять територією України. Одним з найпріоритетніших напрямків формування прикордонних ТЛК є реалізація прикордонних кластерних ініціатив щодо створення інтегрованої ТЛС України. Завдяки цьому з'явиться можливість максимально ефективно використати наявні природні, трудові і виробничі ресурси у межах західних прикордонних регіонів в перспективі євроінтеграції. Формування ефективної та сучасної ТЛС України на основі мережі ТЛК сприятиме швидшому входженню України до європейського та світового транспортно-логістичного простору.

Подальші дослідження будуть спрямовані на визначення перспектив та методів вирішення проблем в контексті створення мережі ТЛК в Україні для формування інтегрованої ТЛС.

Список використаних джерел:

1. Безуглий В. В. Транспортний комплекс Європейського Союзу: формування, сучасний стан і перспективи співпраці з Україною/ Економічна та соціальна географія: наук. збірник. – К., 2009. – Вип. 59. – 234 с.
2. Гоблик В. В. Формування транскордонних транспортно-логістичних кластерів як пріоритетний напрям розвитку прикордонних регіонів України// Луцький національний технічний університет. Економічний форум. – Луцьк, 2013. – Вип. 4. – С. 55-63.
3. Дорошенко В. І. Географія транспорту: навч. посібник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 183 с.
4. Карпенко О. О. Інтенсифікація розвитку змішаних перевезень вантажів в Україні// Бізнес-інформ. Економіка транспорту і зв'язку. – 2013. - № 11. – С. 180-185.
5. Литвенко Л. М. Трансконтинентальні комунікаційні мости та місце в них України/ Економічна та соціальна географія: наук. збірник. – К., 2007. – Вип. 57. – 332 с.
6. Олійник Я. Б. Міжнародна логістика: навч. посібник. – К.: Обрії, 2011. – 544 с.
7. Портер М. Конкуренція. – М.: Изд. дом «Вільямс», 2006. – 760 с.
8. Сирийчик Т. Транспортна політика України та її наближення до норм Європейського Союзу. – К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2010. – 102 с.
9. Смирнов І. Г. Єврологістика як напрямок євроінтеграційної стратегії України/ Актуальні проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2007. – Вип. 66, ч.2. – С. 84 – 93.
10. Смирнов І. Г. Транспортно-логістична кластеризація як сучасний етап Єврологістики: український контекст/ Смирнов І. Г., Гамалій О. С.// Ринок послуг комплексних транспортних систем та прикладні проблеми логістики: зб. допов. 15 Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Міністерство інфраструктури України, 2013. - 238 с.
11. Соколова О. Є. Теоретико-методологічні основи формування транспортно-логістичної системи України// Проблеми підвищення ефективності інфраструктури: зб. наук. праць. - К.: НАУ, 2010. - Вип. 27. - С. 3-12.
12. Степанова К. В. Кластеризація морегосподарської діяльності: світовий досвід та українські реалії// Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – Том 2., №2. – С. 256-270.
13. Стратегія розвитку регіональної транспортної системи на базі формування транспортно-логістичного кластеру (ТЛК) Харківської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://kharkivoda.gov.ua/documents/9831/752.doc>
14. Щодо перспектив створення морських кластерів в Одеській області. Аналітична записка [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/987/>
15. Смирнов І. Г. Процеси транспортно-логістичної кластеризації в Європейському Союзі та Україна: площини взаємодії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.rusnauka.com/29_DWS_2012/Geographia/1_120331.doc.htm
16. Українські кластери [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <http://ucluster.org/>

Список использованных источников:

1. Безуглый В. В. Транспортный комплекс Европейского Союза: формирование, современное состояние и перспективы сотрудничества с Украиной/ Экономическая и социальная география: науч. сбор. - К., 2009. - Вып. 59. - 234 с.
2. Гоблык В. В. Формирование трансграничных транспортно-логистических кластеров в качестве приоритетного направления развития приграничных регионов Украины// Луцкий национальный технический университет. Экономический форум. - Луцк, 2013. - Вып. 4. - С. 55-63.
3. Дорошенко В. И. География транспорта: учеб. Пособие. - К.: Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2010. - 183 с.
4. Карпенко О. О. Интенсификация развития смешанных перевозок грузов в Украине путем формирования сети транспортно-логистических центров и транспортно-логистических кластеров// Бизнес-информ. Экономика транспорта и связи. - 2013. - № 11. - С. 180-185.

5. Литвенко Л. М. Трансконтинентальные коммуникационные мосты и место в них Украины/ Экономическая и социальная география: науч. сбор. - К., 2007. - Вып. 57. - 332 с.
6. Олейник Я. Б. Международная логистика: учеб. пособие. - К.: Обрії, 2011. - 544 с.
7. Портер М. Конкуренция. - М.: Изд. дом «Вильямс», 2006. - 760 с.
8. Сирийчик Т. Транспортная политика Украины и ее приближения к нормам Европейского Союза. - К.: Аналит.-совещ. центр Голубой ленты, 2010. - 102 с.
9. Смирнов И. Г. Еврологистика как направление евроинтеграционной стратегии Украины/ Актуальные проблемы международных отношений: сборник научных трудов. - К.: КНУ им. Тараса Шевченко, Институт международных отношений, 2007. - Вып. 66, ч.2.- С. 84 - 93.
10. Смирнов И. Г. Транспортно-логистическая кластеризация как современный этап Еврологистики: украинский контекст// Рынок услуг комплексных транспортных систем и прикладные проблемы логистики: сб. доклад. - К.: Министерство инфраструктуры Украины, 2013 - 238 с.
11. Соколова Е. Е. Теоретико-методологические основы формирования транспортно-логистической системы Украины// Проблемы повышения эффективности инфраструктуры: сб. науч. работ. - К.: НАУ, 2010. - Вып. 27. - С. 3-12.
12. Степанова К. В. Кластеризация морехозяйственной деятельности: мировой опыт и украинские реалии// Вестник международного гуманитарного университета. - 2014. - Том 2., №2. - С. 256-270.
13. Брагинский В. В. Стратегия развития региональной транспортной системы на базе формирования транспортно-логистического кластера (ТЛК) Харьковской области [Электронный ресурс]. - Режим доступа: URL: <http://kharkivoda.gov.ua/documents/9831/752.doc>
14. Относительно перспектив создания морских кластеров в Одесской области. Аналитическая записка [Электронный ресурс]. - Режим доступа: URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/987/>
15. Смирнов И. Г. Процессы транспортно-логистической кластеризации в Европейском Союзе и Украине: плоскости взаимодействия [Электронный ресурс]. - Режим доступа: URL: http://www.rusnauka.com/29_DWS_2012/Geographia/1_120331.doc.htm
16. Украинский кластеры [Электронный ресурс]. - Режим доступа: URL: <http://ucluster.org/>

References:

1. Bezuglyi V. V. Transport complex of the European Union: formation, current state and prospects of cooperation with Ukraine/ Economic and social geography: scient. collection. - K., 2009. - Vol. 59. – 234 p.
2. Goblyk V. V. Formation of cross-border transport and logistics clusters as a priority for development of border regions of Ukraine// Lutsk National Technical University. Economic Forum. – Lutsk, 2013. - Vol. 4. - P. 55-63.
3. Doroshenko V. I. Geography of Transport: tutorial. - K.: Publishing and printing center "Kyiv University", 2010. - 183 p.
4. Karpenko O. O. Intensification of development of multimodal transportation in Ukraine by establishing a network of transport and logistics centers and transport and logistics clusters // Business Inform. Economics of Transport and Communications. - 2013. – No. 11. - P. 180-185.
5. Lytvenko L. M. Transcontinental communication bridges and place of Ukraine in them/ Economic and social geography: scientific. collection. - K., 2007. - Vol. 57 – 332 p.
6. Oleynik J. B. International Logistics: tutorial. - K.: Obrii, 2011. - 544 p.
7. Porter M. Business struggle. - M.: Publishing. house "Williams", 2006. - 760 p.
8. Siriychik T. Transport Policy of Ukraine and its approximation to EU standards. - K.: Analytic conference center Blukytna strichka, 2010. - 102 p.
9. Smyrnov I. G. Eurologistics as a line of Ukraine's European integration strategy/ Actual problems of international relations: a collection of scientific papers. - K.: Taras Shevchenko National University, Institute of International Relations, 2007. - Vol. 66 ch.2.- P. 84 - 93.
10. Smyrnov I. G. Transportation and logistics clustering as a modern stage of Eurologistics: Ukrainian context// Market of integrated transport services systems and applied problems of logistics: set of reports. - K.: Ministry of Infrastructure, 2013 - 238 p.
11. Sokolova O. E. Theoretical and methodological bases of formation of transport and logistics system in Ukraine// Problems of increasing the efficiency of infrastructure: set of scientific works. - K.: NAU, 2010. - Vol. 27. - P. 3-12.

12. Stepanova K. V. Clustering of maritime activity: international experience and Ukrainian realities// International Humanitarian University. - 2014 - Vol 2., No.2. – P. 256-270.
13. Braginskiy V. V. The development strategy of the regional transport system based on the formation of transport and logistics cluster (TLC) of Kharkov region [Electronic resource]. - Mode of access: URL: <http://kharkivoda.gov.ua/documents/9831/752.doc>
14. Concerning the prospects of establishing maritime clusters in the Odessa region. Analytical note [Electronic resource]. - Mode of access: URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/987/>
15. Smyrnov I. G. The process of transport and logistics cluster in the European Union and Ukraine: the plane of interaction [Electronic resource]. - Mode of access: URL: http://www.rusnauka.com/29_DWS_2012/Geographia/1_120331.doc.htm
16. Ukrainian clusters [Electronic resource]. - Mode of access: URL: <http://ucluster.org/>